

DEÁK ÁGNES

Adatok Eötvös József 1850-es évekbeli tevékenységéről

Eötvös József állambölcseleti és irodalmi munkáinak külföldi recepciójáról és párhuzamairól, valamint külföldi tudósokkal és politikusokkal fenntartott kapcsolatairól ma már igen sokat tudunk, mindenképp az 1850–1860-as évekre vonatkozóan.¹ Azonban újabb adatok még egyre felbukkannak, színesítve a képet. Ez a szövegközlés két elemmel kívánja kiegészíteni eddigi tudásunkat.

Már Ferenczi Zoltán is felhívja a figyelmet arra, hogy Eötvös személyes ismeretségben állt Karl Theodor Welcker államjogtudóssal, a Magyarországon is oly nagy hatású Rotteck–Welcker-féle *Staatslexikon* társszerkesztőjével. Ferenczi megemlíti Eötvös 1856-os őszi heidelbergi tartózkodását, melynek során Welcker otthonában is vendégeskedett, s utal arra, hogy ezt az utat Welckernek egy korábbi pest-budai látogatása előzte meg.² Forrásként a *Vasárnapi Újság* egy cikkére hivatkozik, melyben az anonim szerző pontos időpont-megjelölés nélkül – nyilvánvalóan Eötvös közlésére támaszkodva – említi mindkét látogatást, és közli Welcker Eötvöst üdvözlő heidelbergi pohárköszöntőjét. A rövid írás így szól Eötvös utazásáról: „...viszonozni kívánta a látogatást, melyet tán egy-két évvel korábban, ha jól emlékszem, a bécsi »Juristentag« alkalmával Welcker tett nála svábhgyei nyári lakán. – A közel hetven éves agg külön e célra lerándult volt Bécsből, hogy »a 19-ik század uralkodó eszméinek« szerzőjével személyesen

¹ Concha Győző: Bárá Eötvös József és a külföldi kritika. Budapesti Szemle, 1908. 134. k. 187–212., 374–391. 135. k. 91–113.; Ferenczi Zoltán: Bárá Eötvös József 1813–1871. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1903. 190–194. (a továbbiakban: Ferenczi); Bódy, Paul: Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840–1870. East European Monographs, Boulder, 1985. 66–74.; Gergely András: Liberalizmus és nemzet. Eötvös József és a Habsburgok az 1840-es években. Világosság, 1990. 1. sz. 1–8.; Deák Ágnes: Eötvös József és Johann Kaspar Bluntschli levélváltása (1856–1867). Irodalomtörténeti Közlemények, 1991. 5–6. sz. 654–660. (a továbbiakban: Deák 1991.); Deák Ágnes: Eötvös József és Lord Acton: Találkozás a liberalizmus és a nacionalizmuskritika metszéspontján. Holmi, 1994. 1. sz. 25–36.; Deák Ágnes: Eötvös József levele Trefort Ágostonhoz, 1850. Századok, 1996. 5–6. sz. 119–128.; Gángó Gábor: Eötvös József írásai az Augsburgi Allgemeine Zeitungban. Századok, 1994. 3–4. sz. 737–766.; Gángó Gábor: Thiers, Engels és a kereszténység szellemé. Eötvös József a pauperizmusról. Századok, 1996. 5–6. sz. 129–148.; Csepeli Réka: „Az első igazán európai magyar”. Magyar Tudomány, 1997. 8. sz. 917–933.

² Ferenczi 194.; Eötvös könyvtára természetesen magában foglalta a *Staatslexikon* egy példányát. Lásd Eötvös József könyvtára. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a mutatókat összeállította Gángó Gábor. Argumentum, Budapest, 1995. 18–19.

találkozhassék.³ Már Ferenci is rámutatott arra, hogy a datálás, illetve Welcker ausztriai–magyarországi úti céljának leírása körül némi tisztázatlanság rejlik, hiszen a „Juristentag” nevű rendezvénysorozatra csak 1860-tól került sor Bécsben.

Welcker azonban valóban járt Magyarországon, mégpedig 1856 nyarán, utazásának fő célja pedig az volt, hogy a Staatslexikon újabb kiadásához szerzőket toborozzon. A minden külföldit árgus szemekkel figyelő államrendőrség természetesen részletes feljegyzést készített útjáról. Ignaz Czapka Ritter von Winstetten bécsi rendőrigazgató beszámolójából pontosan meg tudhatjuk, mit is végzett Welcker Bécsben és Magyarországon: Welcker június 17-én érkezett Berlinből Prágán keresztül Bécsbe, s ugyanazon hó 25-én utazott tovább Münchenbe, előtte tett egy rövid kirándulást Pestre. Bécsben kapcsolatba lépett Lorenz von Steinall, az államtudományok professzorával, több magas rangú hivatalnokkal és Viktor Andrian-Werburg báróval. Staatslexikona ügyében tárgyalásokat folytatott néhány bécsi könyvkereskedéssel, állítólag eredmény nélkül. „Pesti tartózkodása alatt több ismert magyar nemzetiségű publicistával lépett kapcsolatba, név szerint kiemelhető az egykori oktatásügyi miniszter, báró Eötvös József, a történész Szalay István [!], a jogi kar két professzora, Pauler [Tivadar] és Wenzel [Gusztáv], valamint az egyetemi könyvtár könyvtárőre, Reguly [Antal] és Lukács [Móric] magyar publicista. Ezek közül többen ígéretet tettek arra, hogy az említett Staatslexikon kiadásában közreműködnek. A pesti rendőrigazgatóság véleménye szerint nincs ok feltételezni, hogy a kapcsolatteremtés mögött más, politikai tendenciák húzódnának meg, mivel ezek a személyek a politika színterétől távol állnak és teljesen visszavonult életmódot folytatnak. Egyedül Szalaynak róható fel, hogy 1848-ban mint Magyarország küldötte jelent meg a német nemzeti gyűlésben, s akkoriban a magyar függetlenség eszméjének lelkes harcosa volt. De a forradalomban nem vett részt, az idő alatt külföldön tartózkodott, s Magyarországra való visszatérése óta nyugodt és megfontolt férfiként a tudományoknak szenteli magát.”⁴

³ A budai Svábhegy. II. Báró Eötvös József nyári laka. Vasárnapi Újság, 1864. 25. sz. 242–243. Az írás „-c-” szignóval jelent meg. Gulyás Pál Magyar írói álnév lexikona szerint e szignót használta Keleti Károly is 1867-ben a Pesti Naplóban. Keleti ebben az évtizedben Eötvös közeli munkatársainak egyike volt, 1865-ben indított Politikai Hetilap című politikai újságjának is Keleti volt a hivatalos főszerkesztője. Elképzelhető, hogy a szóban forgó cikk az ő írása.

⁴ Czapka jelentése Kempen rendőrminiszterhez. Bécs, 1856. augusztus 13. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs), Außenministerium, Informationsbüro, BM 1856: 1705. „Während seines Aufenthaltes in Pesth wurden als Personen seines Verkehrs mehrere notorische publizistische Capacitäten ungarischer Nationalität wahrgenommen, worunter namentlich der vormalige Minister des Unterrichts Josef Baron v. Etvös [!], der Historiker Stefan von Szallay [!], die juridischen Professoren Em. Pauler und Em. Wenzel, so wie der Universitäts-Bibliotheks-Custos Reguly [!] und der ungarische Publizist Lucacs [!] hervorzuheben sind. Von diesen Personen sicherten ihm mehrere ihre Mitwirkung bei der Herausgabe des gedachten Staats-Lexikons zu. Der Verkehr mit denselben dürfte übrigens nach der Ansicht der Pesther-Polizei-Direction kein Motiv zur

Welcker utazásának elsődleges célja tehát nem az Eötvössel való találkozás volt – de természetesen volt számára, hogy Eötvöst mint az előként számba jöhető magyar szaktekintélyt megnyerje vállalkozása számára. A Staatslexikon új kiadása meg is jelent 1856 és 1866 között tizennégy kötetben. A szerzők névsorában egyetlen magyar névvel, Hunfalvy Páléval találkozunk, aki „Ungarn und seine Nebenländer” címmel írt terjedelmes szócikket.⁵ Welckert követően alig néhány hónappal hasonló kéréssel fordult Eötvöshöz Johann Kaspar Bluntschli, s bár Eötvös készen nyilatkozott néhány szócikk megírására, amelyek kapcsolódnak az Uralkodó Eszméinek tematikájához, Bluntschli munkájában sem került sor közreműködésére.⁶ A szívélyes kapcsolat azonban mindenképpen fennmaradt Eötvös és Welcker között. Eötvös 1860-ban Mikó Imrének Welckerről és K. J. A. Mittermaierrel nagyon elismerően nyilatkozik: „Mindkettő a legbecsületesebb s leglelküismeretesebb ember, akit ismerek.” Fiának későbbi németországi tanulmányútja alatt sem mulasztja el „az öreg Welcker”-t alkalmanként üdvözölni. Ennek ellenére Eötvösnek csak egyetlenegy Welckerhez intézett levelét ismerjük 1862 júniusából, ebben Eötvös Welcker egyik munkája kapcsán a német egység ügyét illetően 1860-ban íródott röpiratának – a *Magyarország különállása Németország egységének szempontjából* (*Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands*) – a koncepciójáról igyekezett meggyőzni Welckert.⁷

A másik személyiség, akinek viszont Eötvössel való személyes érintkezéséről eddig semmit sem tudunk, a Czapka jelentésében is említett Viktor Andrian-Werburg báró.⁸ A vele való kapcsolatfelvétel története annál is inkább érdekes

Annahme biethen, daß diesem Verkehr weitere politischen Tendenzen zu Grunde gelegen sein sollten, indem dieselben dem Schauplaze [!] der Politik ferne stehen und ganz zurückgezogen leben. Nur Szallay [!] fungirte zwar im Jahre 1848 als Abgesandter Ungarns bei dem Deutschen Reichstage und war damals ein eifriger Verfechter der Idee der Unabhängigkeit Ungarns. Er hat sich jedoch an der Revolution nicht betheiligt, war während deren Dauer im Auslande und hat sich seit seiner Rückkehr als ein ruhiger besonnener Mann den Studien gerirt.”

⁵ Das Staats-Lexikon. Encyklopädie der sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Staende. Hrg. von Karl Welcker. 3. Auflage, 14. Bd., Brockhaus, Leipzig, 1866. 215–275.

⁶ Deák 1991. 656.

⁷ Lásd Eötvös József: *Levellek*. Szerkesztette, az idegen nyelvű levelket fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. Magyar Helikon, Budapest, 1976. 316., 318., 320., 353–359., 513., 515., 552., 571.

⁸ Andrian-Werburg naplójában (sorai némelyest korrigálják Czapka jelentését) említi Welcker felkérését, ő azonban nem lelkesedett a feladatért. Lásd Andrian-Werburg naplója, Augsburg, 1855. július 31.: „er [Welcker] hatte mich vor kurzem in Wien aufgesucht, ohne mich zu finden – u. er suchte mich jetzt, ihm für die neue Bearbeitung seines StaatsrechtsLexicons Beyträge zu liefern. – Auch eine todtgeborene Arbeit – sie hat zu ihrer Zeit großes geleistet – sie aber jetzt wieder kauen zu wollen, characterisirt ganz die Party

lehet, mivel Eötvösnek a birodalom másik felének egyes politikusaival fenntartott kapcsolatairól jóformán semmit sem tudunk, holott feltételezhető, hogy efféle kapcsolatok léteztek 1848–49 előtt és azt követően is. Andrian-Werburg a Vormärz időszakának talán legnagyobb hatású ellenzéki publicistája Ausztriában, akinck *Österreich und dessen Zukunft* című röpiratát mint az első, a birodalmi kormányzat politikáját nyíltan bíráló ellenzéki munkát tartották számon.⁹ Andrian-Werburg az abszolutizmus politikai gyakorlatával szemben a rendi alkotmányos intézményrendszert kívánta volna újra megerősíteni a birodalom örökös tartományaiban is, s ehhez igyekezett 1847–48-ban a magyar rendi alkotmányos intézményekre támaszkodó magyarországi liberális ellenzéki erő támogatását is megnyerni, bár saját álláspontja mindvégig, a liberális eszmék ellenében is, a rendies színezetű konzervatív reformizmus keretei között maradt. Magyarországi személyes kapcsolatai az 1850-es években sem szakadtak meg, de jórészt az úgynevezett ókonzervatív tábor prominens, illetve kevésbé ismert tagjaira korlátozódtak. Ez az évtized Andrian-Werburg számára is a kényszerű tétlenség időszakát jelentette. Az udvarban reformkori ellenzéki tevékenysége miatt kegyvesztettnek számított. Politikai koncepcióját 1850-ben újabb röpiratban foglalta össze, melyben a centralizált birodalmi egységállam helyett a történeti tartományokra épülő, föderatív rendszerben kereste a nemzetiségi konfliktusok megoldásának lehetőségét. Egyfajta egyensúlyt kívánt kialakítani a birodalmi szint és a tartományok önállósága között, ez utóbbiak számára mindenekelőtt a közigazgatási decentralizáció keretében biztosítva saját hatáskört.¹⁰ Az alkotmányosság eszményével egyre nyíltabban szakító kormányzati politikát határozottan elítélte, de 1851–52-ig még reménykedett abban, hogy képességének megfelelő hivatali alkalmazást kaphat.¹¹ A remények szétfoszlását a magánéletbe való teljes visszavonulás követte, többször is jár Magyarországon, de itt tartózkodásai is a társasági fürdőélet szokásos díszletei között zajlottak.

1856 őszétől kezdve azonban aktivitása a politikai tervezgetések terén is újabb lendületet kapott. 1856 októberében a következőket jegyzi be naplójába:

der er angehört.” Archiv města Brna, Großgrundbesitz Liscn – H 2, Karton 116. Inv. Nr. 671.

⁹ Andrian-Werburgról lásd Glanner, Friederike: Viktor Franz von Andrian-Werburg. Ein Lebensbild. Phil. Diss. Wien, 1961.; Fellner, Fritz: Die Tagebücher des Viktor Franz von Andrian-Werburg. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Bd. 26. 1973. 328–341.; Hanák Péter: Osztrák állampatriotizmus a hódító nacionalizmus korában. Világosság, 1978. 151–157.; Deák Ágnes: Wesselényi Szózata a korabeli osztrák-német és szláv röpiratirodalom tengerében. Kölsey Társaság, Fehérgyarmat. Társasági Füzetek 8. (1997) 17–38.

¹⁰ [Andrian-Werburg]: Centralisation und Decentralisation in Oesterreich. Jasper, Hügel & Manz, Wien, 1850.

¹¹ Andrian erről Bachhal, Schmerlinggel és Schwarzenberg miniszterelnökkel is tárgyal. Lásd Andrian naplója, 1850. február 12., április 19., 1851. március 31. Ennek reményében újabb munkáját nem is jelenti meg, majd csak halála után kerül sor annak kiadására: Denkschrift über die Verfassungs- und Verwaltungsfrage in Oesterreich. H. Haessel, Leipzig, 1859.

„Egyébként úgy tűnik, elérkezett az idő arra, hogy egy józan államteória alapelveivel az ember a világ elé lépjen – a legkeszűbb tapasztalatok lejáratták mára mindkét ellenfelet, az abszolutizmust éppúgy, mint a liberális bürokratizmust, és a gondolkodó fők egyre inkább az angol eszmék zászlaja alá gyűlnek, még Franciaországban is, ahol az a legkevésbé volt várható, s ezen férfiak orgánuma a *Revue des deux Mondes*. Nálunk pedig, úgy fogalmaznék, a szimpátiák, a bizonytalan érzések (mivel ez minden, ami nálunk politikai tekintetben létezik most), minden efelé mozdul – a feladat az, hogy az emberek számára világossá tegyünk saját érzéseiket s elméjüket meggyőzzük.”¹² A tekintélyes *Der Wanderer* című lapot akarta megvásárolni, melynek maga is alkalmankénti szerzője volt az évtized elején. Természetesen feszült figyelemmel kísérte az ausztriai–magyarországi politikai színtér eseményeit. Amint azt már említettük, személyes jó viszony fűzte őt a magyar ókonzervatívok több képviselőjéhez, s az évtized elején éppen a *Der Wanderer* című lapban maga is rosszalta a kormányzat merev elzárkózását a magyar konzervatívoktól.¹³ Mivel azonban saját koncepciója tudatosan az összbirodalmi gondolatnak egy a föderatív és az alkotmányos elveket magába építő változata volt, mely elutasította Magyarországnak az 1848. áprilisi törvényekben szentesített különállását éppúgy, mint az 1847-es közbiztonsági viszonyoknak a magyar konzervatívok által követelt restaurációját, nem értett egyet a magyar konzervatívok programjával. Azok 1857-es memoranduma kapcsán a következőképp nyilatkozik naplójában: „Mindenesetre ez az esemény, az azzal egy időben Bécsben történetekkel együtt, minden bizonnyal megmutatja a császárnak, hogy minden oldalról tarthatatlanná válik ez a halott és szellemtelen, ráadásul természetnél fogva is rossz kormányzati rendszer; s hogy ott, hol kibékíthetetlen gyűlölet ég, azaz Itáliában, most hallgatás honol. A magyarok ellenben ismét megmutatták, hogy a kisvárosias szemléleten és a provincializmuson képtelenek túlemelkedni – épp ezért nem tudnak maguk iránt szimpátiát ébreszteni, így nem is lehetnek veszélyesek a kormányra nézve.”¹⁴

¹² Andrian-Werburg naplója, 1856. október 22.: „Übrigens scheint die Zeit gekommen, um mit den Grundsätzen einer vernünftigen Staatstheorie vor die Welt zu treten – durch die bitterste Erfahrung haben sich die beyden Gegner, der Absolutismus sowohl als der liberale Bureaukratismus abgenützt – u. die Denkender sammeln sich immer mehr um die Fahne englischer Principien – sogar in Frankreich, wo man es am wenigsten erwartet hätte – u. die *Revue des deux Mondes* ist das Organ dieser Männer – By uns möchte ich sagen, daß die Sympathien, die dunkeln Gefühle (denn das ist Alles, was in politischen Dingen by uns vorhanden ist) Alle in diese Richtung gehen – es handelt sich nun darum, den Leuten ihre eignen Gefühle klar zu machen, u. ihre Verstand zu überzeugen.” Archiv města Brna.

¹³ Andrian-Werburg naplója, 1850. január 19. emlékezik meg a cikk megjelenéséről. Archiv města Brna; ebben a hónapban két cikk is foglalkozott a magyar konzervatívokkal a lap 1850. január 2-i (3. sz.), illetve január 13-i (22. sz.) számában.

¹⁴ Andrian-Werburg naplója, 1857. június 21. „Jedenfalls muß dieser Vorfall, verbunden mit dem was zu selber Zeit in Wien vorging, dem Kaiser so viel zeigen, daß die Unhaltbarkeit dieses todten u. geistlosen, noch dazu an sich schlechten Regierungsmechanismus von allen

Teljesen magától értetődő, hogy efféle megfontolások alapján figyelme Eötvös József felé fordult, akinek 1850-ben kiadott, *Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról (Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich)* című, eredetileg német nyelven megjelent munkája a birodalmi közösség gondolatából indult ki, s szintén a centralizált birodalmi politikai struktúra és a decentralizált közigazgatás kettősségére épít. Állambölcseleti munkája, *A tizenkilencedik század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra (Der Einfluß der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat)* pedig az angol mérsékelt liberalizmus Andrian által is méltányolt eszményeit hirdette a kontinentális liberalizmus centralizáció pártiságával, a demokrata, valamint a szocialista eszmékkel szemben. Ezek a munkák német nyelvterületen széles körben ismertek voltak.¹⁵ Az eddigi szakirodalom adatait csak egyetlen adattal kívánjuk kiegészíteni, mely bizonyítja, hogy Eötvösről az ausztriai közvélemény nemcsak németországi, hanem belföldi forrásból is olvasható. A kormánylap, a *Wiener Zeitung* irodalmi és művészeti melléklapjában 1855. január 15-én ugyanis az *Uralkodó Eszmék* második kötetének megjelenése kapcsán részletes kritika jelent meg Adam Wolf tollából. Wolf megroja a munka nehézkes, száraz stílusát, s tartalmilag sem ért azzal egyet. Mindenekelőtt azt rója fel Eötvösnek, hogy az a liberális elveknek megfelelően különválasztja az államot és a társadalmat, ahelyett, hogy a kettő organikus egységből indulna ki: „Mivel Eötvös munkájában a franciás iskolát követi, saját nézeteivel kerül ellentmondásba, sőt a fogalmak és ellentétek zűrzavarához jut. Az államot ugyan mint egy organikus személyiséget tárgyalja, de az állam céljaként csak az egyesek jogainak védelmét ismeri el, s azzal az államot, a 18. századi filozófusok mintájára, csak mint pusztán jog- és rendőri államot tételezi.” Wolf a konzervatív államfelfogás talajáról ítélezve igen negatív összegzést ad a műről: „...a kifejtést zavarosnak, az eszméket, melyekre Eötvös művét építi, hiányosaknak, téveseknek, átgondolatlanoknak, és semmiféle újdonságot nem tartalmazóknak – épp ezért meggyőző erő híján lévőknak tartjuk.”¹⁶

Seiten hereinbricht, u. daß nun dort Stillschweigen herrscht, wo unversöhnlicher Haß – nämlich in Italien – Die Ungarn aber haben wieder gezeigt, daß sie sich über die Kleinstädterey u. der Provincialismus nicht zu erheben im Stande sind – daher keine Sympathien zu erregen vermögen, also der Regierung nicht furchtbar sind.” Archiv města Brna.

¹⁵ Eötvös röpiratáról kritika jelent meg: Augsburgi Allgemeine Zeitung Beilage zu Nr. 107. 1850. április 17., kritika „Bauernkrieg in Ungarn. Historische Roman von Joseph Freiherrn von Eötvös” címmel: AAZ Beilage zu Nr. 307. 1850. november 3. Lásd Gángó Gábor: A politikától a politikai filozófiáig. Eötvös József szellemi életrajza az emigrációban. Kandidátusi értekezés, kézirat, 1997.

¹⁶ „Indem Eötvös in seiner Darstellung der Französischen Schule folgt, ist er mit seinen eigenen inneren Anschauungen in Konflikt ja in einen Wirrwarr von Begriffen und Gegensätzen gekommen. Er nimmt den Staat als eine organische Persönlichkeit, aber er erkennt im Staatszweck nur eine Sicherung der Rechte der Einzelnen und kleidet damit den Staat, wie die Philosophen des 18. Jahrhunderts in einen nackten Rechts- und Polizeistaat ein.” „...wir finden die Darstellung verworren, die Ideen, auf welche Eötvös seine

Bár a hivatalos kormánylapban megjelent kritika Eötvös tudósi teljesítményére nézve egyáltalán nem volt hízelgő, de Eötvössel szemben a kormánynak – ahogy azt már a Welcker újtjáról szóló jelentés is mutatta – politikai szempontból semmiféle kifogása sem volt. Protmann pesti rendőrigazgató egy az ókonzervatívok csoportjáról 1853-ban készített beszámolójában – mint véleménye szerint a csoporthoz tartozót – Eötvöst is megemlíti, s a következő jellemzést adja róla: „Kitűnő elmével megáldott ember, nagyon mérsékelt és minden tekintetben becsületos.”¹⁷ A magyarországi hivatali apparátus bizonyos körében is nagy lehetett Eötvös tekintélye – olyannyira, hogy amikor 1855-ben a kerületi helytartósági osztályokat felszólítják, hogy a tervezett „országképviselési szervek” előkészítésére hivatott tanácskozó testületek tagjaira tegyenek javaslatot, a nagyváradi kerület javasoltjai között, többek között gróf Dessewffy Emil, Tisza Lajos és Basilius Erdélyi görög-katolikus püspök társaságában, szerepel Eötvös is, mint „Békés megyei, szenttornyai birtokos.” A javaslatához mellékelte jellemzés viszont igen sajátos: „Báró Eötvös József kultuszminister volt a magyar kormányban, ismert író. Politikai nézeteit »Az uralkodó eszmék befolyása az álladalomra« címmel nemrégiben megjelent munkájában fejtegte ki, amelyről a Wiener Zeitung irodalmi lapja 1855. évi 3. számában bírálatot közölt. A költők azt mondják róla, nagy államférfi, az államférfiak pedig, hogy nagy költő.”¹⁸ Minden bizonynyal azonban nem e mulatságosnak is minősíthető jellemzés a fő oka annak, hogy az Albrecht főherceg által a bécsi minisztérium felé továbbított országos javaslatok között már nem szerepel Eötvös neve – az ő esetében a kihagyást egyáltalán nem is indokolták. Az azonban egyáltalán nem véletlen, hogy amikor 1860-ban az óvatos reformpolitika útján elindul a birodalmi kormányzat, a megerősített birodalmi tanács egyik tagjául épp Eötvöst kérték fel, amit ő azonban vissza-

Betrachtung baut, unvollständig, irrthümlich, nicht durchgebildet, nicht neu – und deshalb ohne überzeugende Kraft.” Adam Wolf: Baron Joseph Eötvös. Blätter für Literatur und Kunst. Beilage zur Oesterreichisch-Kaiserlichen Wiener Zeitung, 1855. január 15. 3. sz.; Adam Wolf a bécsi egyetemen szerzett doktori címet, majd 1850-től ott tanított egyetemes és osztrák történelmet, 1852-ben pedig Pestre került. Egy ideig Magyarország katonai és polgári kormányzója, Albrecht főherceg leányainak nevelőjeként működött. 1865-től professzor a grazi egyetemen, 1870-től a császári akadémia tagja. Fő munkái: Geschichte der pragmatischen Sanction bis 1740 (1850), Oesterreich unter Maria Theresia (1855).

¹⁷ Protmann jelentése, Pest, 1853. szeptember 14. ÖStA, HHStA, Außenministerium, Informationsbüro BM 1853: 1956.

¹⁸ „Baron Josef Eötvös war Cultusminister im ungarischen Ministerium und ist der bekannte Schriftsteller. Seine politische Anschauungsweise ist in dem kürzlich erschienenen Werke »Der Einfluß der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat« ausgesprochen, welches in dem Literaturblatte der Wiener Zeitung No. 3. Jahrgang 1855. sehr treffend beurtheilt worden ist. Die Poeten sagen von ihm er sei ein großer Staatsmann, und die Staatsmänner sagen von ihm er sei ein großer Poet.” Leiningen FML jelentése Bachhoz, Buda, 1855. márc. 8. ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Präsidiale, 33., 1855: 2861.

sított, s 1860-ban megjelent, már említett röpiratában visszatért a magyar liberálisok Magyarország birodalmon belüli kívánatos viszonyát perszónálunióként meghatározó fő áramához. Eötvös azonban mindenképp ideális választásnak tűnt Andrian-Werburg részéről az 1850-es évek második felében, amennyiben az az egységes birodalmi eszmény föderatív színezetű programja alapján a kormányzattal szembeni óvatos ellenzéki propagandatevékenységbe kívánt fogni.

Andrian-Werburg 1857 júniusában, egyik pesti útja alkalmával ismerkedett meg Eötvössel, s jól érzékelhető politikai szándékok is meghúzódtak Andrian részéről az ismeretségekötés mögött: „Egy általam nagyon áhított ismeretség lett Eötvös Pepié, aki bemutatatta magát nekem, s ezzel megelőzött, mivel én magam már korábban szilárdul elhatároztam, hogy ez alkalommal megismerkedem vele. Igén alaposan szemügyre vettük egymást, kimerítő beszélgetést folytattunk. Néhány nap múlva várhatóan itt fog keresztül utazni, s egy napot itt időzni. Minden kétséget kizáróan újra eljött az idő, hogy közösen tegyünk valamit és megértésre jussunk. Eddig, azaz 1849 óta, ez nemcsak hogy lehetetlen volt külsődleges okok miatt, de haszontalan is lett volna. A nyers erőszak egyik részről, a másikon pedig a vak félelem túlságosan erős volt eddig, de most mindkét tényező megszűnőben van, és a rendszer zsákutcába jutott.”¹⁹ S hogy nagyon is komolyan számított az Eötvössel való további eszmecserere, bizonyítja július 9-i Badenben kelt naplőbejegyzése: „Eötvös Pepiről nem hallottam pesti utam óta, pedig magam értesítettem őt badeni tartózkodásomról. Nagyon rosszul érintene, ha elszalasztanám őt.”²⁰ Július 20-án feljegyzi, hogy két nappal később készül Bécsbe visszatérni, hogy Eötvössel beszélhessen. Decemberben Andrian további előkészületeket tett, a tervezett lap kiadása ügyében felkereste Kempen rendőrminisztert is és báró Lewinskit, a minisztérium sajtóügyekért felelős vezetőjét. Anyagi tekintetben báró Sina támogatására számított, a lehetséges szövetségesekről pedig így ír naplójában: „Kleyle mellett itt van oldalamon Eötvös is, aki néhány héttel ezelőtt itt járt, és így mi egy egész tisztességes triumvirátust – vagy quadvirátust alkotunk – amivel már lehet valamit kezdeni. Cseh-

¹⁹ Andrian-Werburg naplója, Bécs, 1857. június 21. „Eine sehr erwünschte Bekanntschaft war mir die von Pepi Eötvös, der sich mir vorstellen ließ, u. mir damit zuvorkam, da ich mir fest vorgenommen hatte, ihn diesmal kennen zu lernen – Wir sahen und sprachen uns gründlich – Er soll in den nächsten Tagen hier durch kommen, u. sich einen Tag hier aufhalten. – Ohne Zweifel ist jetzt wieder die Zeit gekommen, wo was sich zusammenthun u. verständigen sollte – bisher, d. h. seit 1849, war dieß nicht nur aus äußerlichen Gründen unmöglich, sondern wäre auch unnütz gewesen – Die rohe Gewalt einer – u. die blinde Angst andererseits waren zu mächtig – aber jetzt hören dies beyden Factoren zu wirken auf – u. das System geräth ins Stocken.” Archiv města Brna.

²⁰ Andrian-Werburg naplója, Baden, 1857. július 9.: „Von Pepi Eötvös habe ich seit ich in Pesth gewesen, Nichts mehr gehört, obwol ich ihm eigens schrieb, um ihm meinen Aufenthalt in Baden mitzuthailen – es thäte mir sehr leid wenn ich ihn verfehlen sollte.” Archiv města Brna.

és morvaországi barátaim, mint mindig, cserbenhagytak.”²¹ Hogy pontosan milyen szerepet szánt Eötvös számára, s hogy Eötvös valójában oly készségesen részt vett-e a tervezgetésekben, mint ahogy azt Andrian-Werburg naplója sejteti, nem tudjuk a jelenlegi források alapján eldönteni, s Andrian 1858-ban bekövetkezett halála az eseményeket kényszerűen félbeszakasztotta. Ezek az utalások azonban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy Eötvös 1850-es évekbeli tevékenységéről, annak lehetséges motívumairól pontosabb képet alkothassunk.

²¹ Andrian-Werburg naplója, 1857. december 16.: „Nebst Kleyle steht mir auch Eötvös, der vor einigen Wochen hier war, in dieser Sache zur Seite, u. so bilden wir ein ganz tüchtiges Trium- oder Quadrumvirat – mit dem sich schon etwas anfangen läßt – Meine böhmischen u. mährischen Freunde haben mich wie gewöhnlich im Stiche gelassen.” Archiv mesta Brna; Karl Ritter von Kleyle minisztériumi tanácsos, 1848–49-ben a kremsieri parlament tagja volt.